

כותבים לו כדי להראות לפני החכמים כדי שיהא נקי מה' ומישראל ויש לדבר זה סוף עכ"ל. הנה מבואר שבית-דין הגדול הם שפוסקים הדין בעצמם, ומחלוקת מרן הב"י והב"ח היא אם חייבים הם לכתוב פסק-דינם, או שדי אם יפסקו להם בעל-פה פלוני אתה חייב ופלוני אתה זכאי. ועכ"פ אין הם מחזירים הדין לבית-דין הראשון.

הכל כאמור מבוסס על הכלל המשפטי "אין לדיין אלא מה שעיניו רואות", ואין הוא רשאי לפסוק על פי הנחיות של בית-דין גבוה ממנו, ואין פסקי בית-דין גבוה ממנו מחייבים אותו באותו תיק, ובודאי שלא בתיקים אחרים הדומים לו, כלומר שאין פסיקת בית-דין הגדול, הופכת לתקדים משפטי, עפ"י משפט התורה, וכל דיין פוסק לפי הכרעת שכלו והכנתו בדיון העומד בפניו.

נא

בית-דין של בוררים

בשיחותנו הקודמות, מנינו כמה סוגי בתי-דין היו בישראל לפי משפט התורה. הזכרנו בתי-דין של שבט, שהקים משה רבינו במדבר, כמו"כ הזכרנו שהיו בתי-דין של פלך, היינו בתי-דין איזוריים בישראל. ואלה בטלו כאשר הוקמו בתי-דין לכל עיר ועיר בישראל. וכן בית-דין הגדול לכל ישראל שישב בלשכת הגזית בירושלים.

כנראה שהיתה הקפדה רבה בביצוע מצות העמדת בתי-דין בישראל, מאז ימי יהושפט מלך יהודה שהחל בקיום מצוה זאת, כאמור: ויעמד שופטים בארץ בכל ערי יהודה הבצורות לעיר ועיר (דבה"י ב' י"ט),

שכך נאמר בברייתא (סנהדרין י"ז:), כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו, אין תלמיד חכם רשאי לגור בתוכה, בית דין מכין ועונשין וכו'.

ואעפ"כ נראה דעת ההלכה במשפט התורה להמנע ככל האפשר מלרדת לדין בפני בתי-דין קבועים בישראל, ולהעדיף את משפט הבוררות, שכך שנינו (בסנהדרין כ"ג.), דיני ממונות בשלשה, זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד וכו' ושני דיינים בוררים להם עוד אחד.

בגמרא נשאו ונתנו בביאור משנה זאת, ולשם הקיצור, נצטט דברי הרב המאירי. שסיכם את תמצית הסוגיא בדברים דלהלן:

תחלת הדברים צריך שתזכור מה שכבר ביארנו, שזה שאמרה תורה למנות שופטים בכל עיר ועיר אינו אלא בארץ-ישראל, שנאמר בכל שעריך אשר ה' אלקיך נותן לך. וכן (צריך) שתזכור שכל עיר שהיתה ממאה ועשרים איש ולמטה, היו מעמידים בה הסנהדרין שלשה דיינים, ושכל (הדיינים) שהיו הסנהדרין מעמידים אותם, אין מעמידים אלא מומחים וסמוך מפי סמוך. מעתה תדע שכל (עיר) שיש בה בית-דין כזה ואין שם עוד בית-דין, אין כח ביד בעלי-הדין לברור (כלומר, להתדיין בפני בוררים) אלא הולכים לפניהם (היינו בפני בית הדין הקבוע) ודנים אותם. אבל אם העמידו הסנהדרין בית-דין של שלשה (דיינים) בחוץ-לארץ, אין כח בהם לכופ בעלי-דין לידון על פיהם, אלא אם כן הם מתרצים בכך (כלומר בעלי-הדין). אבל המלך או ראש גולה שהעמידם דנים אף בחוצה לארץ על כרחם של בעלי-דין. ומכל מקום ראש גולה או סנהדרין שהעמידו את שאינו הגון או שאינו יודע, אין רשותו כלום. (אחרי הקדמה זאת מפרש הרב את המשנה). מעתה, משנה זו אתה מפרשה במקום שלא הועמד שם בית-דין אלא שיש שם בית-דין שאינו הגון, או שהעמידוהו סנהדרין והוא בחוץ-לארץ. או שהם מומחים ומורשים

מפי בית-דין אלא שיש שם בתי-דינים אחרים גם כן (כלומר שגם הם מומחים ומורשים). או שנתרצו שניהם שלא לידון על פי בית-דין המיוחד שם ושיהא אותו בית-דין אצלם כמי שאינו עד כאן דברי הרב המאירי.

סיכום הדברים הוא כך :

ארבע אפשרויות יש בהבנת המשנה שפסקה "זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד ושני הדיינים בוררים להם עוד אחד". (א) שבית-הדין שבאותה עיר אינו מוסמך ומורשה, ואז כאשר התובע פונה לאותו ב"ד אין הנתבע חייב להופיע בפניו, ואז, זה בורר לו אחד וזבל"א. (ב) שיש באותה עיר יותר מבית-דין אחד מוסמך ומורשה, והנתבע טוען איני מסכים להתדיין בפני אותו בית-הדין שאתה התובע תבעת אותי בפניו, גם אז זה בורר לו אחד וזבל"א. (ג) שהמדובר בחו"ל, ושם אין בית-דין אפילו מוסמך ומורשה יכול לכוף להופיע בפניו, וגם אז, זה בורר לו אחד וזבל"א. (ד) כששני הצדדים מסכימים לא להופיע בפני בית-הדין הקבוע בעירם, אף שהוא מומחה ומוסמך, וגם אז זה בורר לו אחד וזבל"א.

וזו לשון מרן (בשו"ע חוה"מ סימן ג' סעיף א'): אין בית-דין פחות משלשה, וכל שלשה נקראים בית-דין ואפילו הדיוטות, והם דנים את האדם בעל-כרחו אם הנתבע מסרב לירד לדין... אבל אם רוצה לדון עמו אלא שאינו חפץ בשלשה שבירר התובע אז זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד.

ועל דברים אלה, כתב הרמ"א בהגה וזו לשונו: ונראה לי דוקא בדיינים שאינם קבועים אבל אם דיינים קבועים בעיר לא יוכל לומר לא אדון בפניכם, אלא בזה-בורר, וכך נוהגים בעירנו עכ"ל.

מדבריו נראה לי בבירור שכוונתו אף כאשר הדיינים הקבועים בעיר הם הדיוטות, שהלא דבריו מוסבים על דברי מרן העוסק בבית-דין של הדיוטות, היינו שאינם מומחים וסמוכים לדון. וכך כתב מפורש להלן (בסימן כ"ב סעיף א') רבים שהמחו עליהם דיינים דלא גמירי, אין בעלי דין יכולים לעכב.

כמובן, שדברים כאלה קרו עקב מציאות שנוצרה במקומות שלא היו בהם תלמידי-חכמים הראויים לדון, וכפי שכתב הרמ"א (בסימן ח' ס"א) וזו לשונו: עיירות שאין בהם חכמים הראויים להיות דיינים או שכולם עמי הארץ וצריכים להם דיינים שישפטו ביניהם, ממנים הטובים והחכמים שבהם, ואעפ"י שאינם ראויים לדיינים, וכיון שקבלום עליהם בני העיר אין אחד יכול לפוסלם.

עתה נתרכז באופן האחרון שהזכיר הרב המאירי, שהוא פשוט ומקובל גם בהלכה וגם בהגיון, "או שנתרצו שניהם שלא לדון עפ"י בית-דין המיוחד שם ושיהא אותו בית-דין אצלם כמי שאינו", כלומר שבאופן זה יכולים שני הצדדים להתדיין בפני בוררים, זבל"א וזבל"א, אף שיש בעיר בית-דין מומחה ומוסמך. אם דבר זה הוא מקרי ויוצא דופן, או שהוא אחד מדרגי השיפוט "בית דין של בוררים", ואולי אף לכתחלה טוב הדבר להתדיין בפני בוררים דוקא.

אם נדייק בפשט לשון המשנה, נוכח שהבוררות היא סדר משפטי רגיל, שכך שנינו: דיני ממונות בשלשה, זה בורר לו אחד וזבל"א וכו', היינו שבאה המשנה להסביר סדר דיני ממונות בשלשה כיצד הוא. וכמסקנת הגמרא (שם) כשזה בורר לו דיין אחד וזה בורר לו דיין אחד שניהם בוררים להם עוד אחד, ובהגהות הבית-חדש גורס זה

בורר לו וכו' בהשמטת אותיות כ' וש', וכך הגיה המהרש"א מספר ישן כתוב בקלף, ומשמע מזה שכך הוא סדר המשפט, ולא במקרה, (כשזה בורר לו אחד וזבל"א, אז שניהם בוררים עוד אחד).

אלא שלכאורה נראה מלשון הרמב"ם שהבוררות היא מקרית בלבד, וכך לשון הרמב"ם (בפרק ז' מהלכות סנהדרין הלכה א'):

אחד מבעלי דינין שאמר איש פלוני ידון לי ואמר בעל דינו פלוני ידון לי, הרי שני הדיינים שבירר זה אחד וזה אחד, הם בוררים להם דיין שלישי ושלשתם דנים לשניהם, שמתוך כך יצא הדין לאמתו. אפילו היה האחד שביררו בעל הדין חכם גדול וסמוך אינו יכול לכופ את בעל דינו שידון אצל זה אלא גם הוא בורר לו מי שירצה.

ומרן בכסף-משנה, העתיק לשון הגמרא הנ"ל, כשזה בורר לו אחד וכו' ופירש, כלומר דמתניתין לא קתני בחיוב שיצטרכו לברירת דיינים, אלא אם האחד בורר דיין אחד והאחד בורר לו דיין אחר, כשבוררים שלישי יצא הדין לאמתו. וזה שכתב רבינו (הכונה להרמב"ם) אחד מבעלי דינין שאמר וכו' כלומר אם קרה מקרה עכ"ל. ולפירושו, כל ענין הבוררות אינו דבר שרצוי לכתחילה לנהוג בו, אלא רק כשקרה מקרה ואחד בורר וכו' אז שניהם בוררים. ולשונו בשולחן ערוך (סימן י"ג סעיף א') הוא בדיוק כלשון הרמב"ם, ופשוטה כוונתו כפי שביאר את דברי הרמב"ם בכסף-משנה, היינו אם קרה מקרה, והכל בהסתמך על נוסחת הגמרא שבידו, כשזה בורר לו וכו'.

לעומת זאת דעת הרב תוס' יום טוב בביאור המשנה, שלא כדעת מרן הנ"ל, ולדעתו כשנתבע טוען לדון בזבל"א וזבל"א שומעים לו, שכיון שבכך יצא הדין יותר לאמתו למה זה נכוף לנתבע והרי הוא יכול לטעון דבזבל"א עדיף מטעם זה. וגם לשון המשנה כך מדויק, דדיני ממונות בשלשה, הוא בזבל"א וזבל"א. ודחה דברי

הכסף-משנה שדקדק מלשון הרמב"ם שנתכוין לומר אם אירע דבר וכו', וכתב שאינו דקדוק כלל למעיין בדברי הרמב"ם, וסיים ואין להאריך בכך.

ובאמת, שמאד חבל שקיצר בדבריו, כי לכאורה נראה דיוק הרב כסף-משנה מדברי הרמב"ם נכון, שהלא כתב, אחד מבעלי דינין שאמר איש פלוני ידון לי וכו', ומשמעות כוונתו אם אירע כך, ולא שלכתחלה יעשו כן.

ונראה לי שאפשר לפרש כוונת הרמב"ם משום שנגרר אחרי סיום דבריו בהלכה הקודמת, ששם עסק בדין חילוקי דעות שבין התובע לנתבע, כשאחד רוצה לידון כאן ואחד רוצה לעלות לב"ד הגדול, (ובשיחתנו הקודמת ביארנו הלכה זאת), לכן המשיך כאן בלשון "אחד מבעלי הדין שאמר פלוני ידון לי", כאומר אבל אם אחד מבעלי הדין שאמר וכו' שרצונו לדון בעיר זאת ולא בעיר אחרת, אלא שאינם משתוים איזה בית-דין ידונם, אז לא שייכת כפיה שנזכרה בהלכה הקודמת, אלא זבל"א וזבל"א. ולפי זה לא היתה כוונת הרמב"ם בכך ללמדנו שענין הזבל"א הוא רק מקרה אם אירע, כדברי הרב כסף-משנה.

וכך היא גם דעת הר"ן בחידושו למסכת סנהדרין, שכתב על המשנה זה בורר וכו', שבכך חזר התנא לפרש דבריו בתחלת המסכת, ששם שנינו דיני ממונות בשלשה, ועתה מפרש כיצד זבל"א וזבל"א. ומדבריו מבואר שעיקר דיני ממונות ע"י בוררות.

מפני מה עדיף בית-דין של בוררים

ונראה לי ברור שכל זה גם כשיש בית-דין קבוע ומוסמך בעיר, ויש להוכיח כן בבירור מדברי הגמרא (שם), ששאלה אחרי שסיימה את

ביאור המשנה הנ"ל, מאי שנא דעבדי הכי, וכוונת השאלה היא, כיון שיש בית-דין קבוע בעיר מפני מה עושים כן להתדיין ע"י בוררים, ולמה לא ירדו לדין בפני בית-הדין הקבוע בעיר, ועל זה תירצה הגמרא שכך טוב יותר: אמרי במערבא משמיה דר' זירא, מתוך שזה בורר לו דיין אחד וזה בורר לו דיין אחד, ושניהם בוררים להם עוד אחד יצא הדין לאמיתו. והלשון בגמרא ירושלמית (ר"פ זה בורר) א"ר זירא מתוך שביררו מרדף זכותו. ופירש רש"י שבעלי הדין מצייתים, שסובר החייב הרי אני ביררתי האחד, ואם היה יכול להפך בזכותי היה מהפך. והדיינים בעצמם נוחה דעתם להפך בזכות שניהם מפני ששניהם ביררום עכ"ל. והרא"ש כתב לבאר דברי רש"י כדי להוציא מדעתם של הטועים בדבריו, ופירש כי הבעל דין סובר כך שיהפך בזכותו, אבל הדיין עצמו חלילה לו למצוא סברא לזכותו אם לא שיראה לו דין גמור וכו', אבל מתוך שביררו מבין דבריו לאשורו ואם יש לו שום צד זכות נושא ונותן עם חבירו, וכן עושה הדיין האחר לשני, נמצא לא נשאר זכות נסתרת ונעלמת לשניהם, והשלישי שומע משא ומתן של שניהם ומכריע ביניהם ויוצא הדין לאמתו עכ"ל.

הרי מבואר מתוך הסוגיא, שיש בית-דין קבוע בעיר, ואעפ"כ שנתה המשנה שסדר דיני ממונות בשלשה הוא, שזה בורר לו אחד וזבל"א, ועל זה שאלה הגמרא למה יעשו כן ולא ירדו בפני בית-הדין הקבוע בעיר, ותירצה, שכך טוב יותר להניח דעתו של אותו צד שיתחייב בדין, וגם לדיינים נוח כדי שיהפכו בזכות שניהם די הצורך לבירור האמת ויצא הדין לאמיתו.

הרב חידושי הרי"ם (בחו"מ סי' ק"ב), כתב תוך כדי ביאורו על דברי רש"י הנ"ל, שכוונת רש"י היא לפרש, שתפקיד זה שכל צד יהפך בזכות מי שברר אותו, היה אפשר לעשות גם בבית-הדין הקבוע, והבי"ד עצמם יחלקו ביניהם התפקידים שאחד יהפך בזכות צד אחד,

והשני בזכות הצד האחר, וע"ז כתב רש"י הטעם שיותר טוב כשהבעל דין יודע שאז הוא מציית לדין עכ"ל. והכוונה היא שהבעל דין יודע מראש ע"י הבוררות שיש צד המהפך בזכותו, משא"כ בבית-דין קבוע אף אם יעשו כך הדיינים, אין לזה ערך לגבי הבעל-דין שאינו יודע בכך.

מכאן למדים אנו דבר נפלא בכל מערכת המשפט וביחוד במשפט התורה, שלא די שבית-הדין ישפוט צדק, אלא יש צורך בשכנוע של בעלי-הדין בכל דרך אפשרית שאכן נעשה צדק. והדבר הראשון בסדרי השיפוט להשיג זאת, הוא ע"י בוררות, וכפי שנתבאר.

ואף שטעם זה שנזכר בגמרא, הוא הטעם העיקרי להעדפת בוררות על-פני בית-דין קבוע, היינו "שמתוך כך יוצא הדין לאמתו", וזו הרי היא התכלית הסופית של המשפט, ובנוסף לכך גם ציותם של בעלי-הדין, וביחוד הצד המתחייב בדין, וכאמור גם זה יתרון גדול וחשוב במשפט, הנה ודאי שיש עוד טעמים להעדפת הבוררות על בית-דין קבוע, והוא שאין כל אדם רוצה להתבזות בהופעה בבית-דין, וכן להתיסר בכל דרכי הפרוצידורה המשפטית שבוררים פטורים ממנה. וכבר לימדונו רבותינו שהופעה בפני בית-הדין היא בזיון, כדבריהם (במסכת כתובות ע"ד:) אין אדם רוצה שתתבזה אשתו בבית דין.

ועוד טעם ניתן ללמוד להעדפת הבוררות, אשר על פיו גם ההלכה משתנה עקב זאת. שכן עד עכשיו למדנו, שאין שום צד יכול לטעון שאין רצונו להתדיין בפני בית-הדין הקבוע בעיר, אלא בתנאים מסויימים שביארנו בראשית שיחתנו, וכן אם שני הצדדים מסכימים לכך מרצונם. והנה יש מקרים בהם יכול כל צד לכופ את זולתו להתדיין בפני בוררים, על אף שיש בעיר בית-דין קבוע ומומחה.

וכך כתב הגרעק"א בחידושו (על חו"מ סימן ג' סעיף א' בשם שו"ת מגן אברהם סימן ה', שכתב כן בשם הרש"ך ח"ב סי' רכ"ט) על מחלוקת בין תובע לנתבע, אחד אומר שרצונו להתדיין בדין תורה, ואחד אומר שאין לו להתדיין אלא בפני אחרים (כך הנוסח במקור, והכוונה אחרים שאינם בית-דין של תורה) שכך הוא המנהג במקום שנעשה העסק, הדין עמו, כיון שבמקום שנעשה העסק יש מנהג להתדיין כפי דרך הסוחרים ולא כפי דין תורה, מנהג מבטל הלכה, והביא ההיא דסיטומתא עכ"ל. והרב פתחית-שובה שהעתיק דברים אלה כתב "סוחרים" במקום אחרים", וכן העתיק הרב ערוך-השולחן, והכל הולך לכוונה אחת, והכוונה שרצונו להתדיין בפני סוחרים בדרך בוררות, ולא בפני בית-דין הקבוע בעיר.

והטעם ברור מתוך הטענה, שכך המנהג להתדיין כפי דרך הסוחרים, והכוונה ברורה שהסוחרים בקיאים בדרכי קניני המסחר ובניהול עסקים בין הסוחרים, מה שאין כן בית-דין. ומתוך זה ניתן ללמוד גם למקרים רבים אחרים שיש העדפה לבוררות על בית-דין קבוע.

זאת ועוד, כתב הרב שבות יעקב (בחלק חו"מ ח"ב סי' קמ"ב), והביא דבריו מרן החיד"א בברכ"י יוסף (חו"מ סימן ג') אודות קהל שנהגו שלא להושיב דיינים קבועים רק דנים על זבל"א וזבל"א, והאב"ד הוא השלישי אין לשנות מנהגם כלל עכ"ל.

נמצינו למדים מכל הנ"ל שהתדיינות בפני בוררים עדיפה על ההתדיינות בפני בית-דין קבוע, אף שהוא מומחה ומוסמך מכל הטעמים שנתבארו.